

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.2.14>

PRAWO CZŁOWIEKA DO RODZINY W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA I KRAJOWEJ DOKTRYNIE PRAWNEJ

Volodymyr Vstras

doktor nauk prawnych, profesor, Honorowy Prawnik Ukrainy,

profesor Katedry Cywilnego Prawa i Postępowania

Chmielnickiego Uniwersytetu Zarządzania i Prawa imienia Leonida Józkowa (Chmielnicki, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-6822-7442

vstrasv@gmail.com

Adnotacja. Artykuł analizuje kwestie określenia treści prawa do rodziny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i doktrynie prawnej Ukrainy. Na podstawie przeprowadzonych badań autor dochodzi do wniosku, że prawo do rodziny w doktrynie prawnej jest rozpatrywane głównie w kontekście faktu, że takie prawo jest prawem rodzinnym i nie może być realizowane poza relacjami rodzinnymi, ale należy do każdej osoby, która ma zarówno prawa związane z byciem w rodzinie, jak i prawa, które są potencjalne i niekoniecznie będą realizowane w najbliższej przyszłości (prawo do założenia rodziny, jej ochrony i prawo do poszanowania życia rodzinnego). Elementami prawa człowieka do rodziny są: prawo do założenia rodziny, prawo do bycia członkiem rodziny oraz prawo do poszanowania życia rodzinnego i ochrony przed ingerencją w nie. Jeśli przeanalizujemy orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, prawo do rodziny było w większości przypadków chronione na podstawie uznania naruszenia art. 8 i 12 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, pierwszy – w kontekście ochrony praw członków istniejącej rodziny (przede wszystkim w zakresie prawa członków rodziny do komunikowania się i utrzymywania relacji, praw podlegających ochronie w związku z pozbawieniem praw rodzicielskich lub odebraniem dziecka rodzicom bez pozbawienia ich praw rodzicielskich), drugi – w zakresie zniesienia ograniczeń dotyczących zawarcia małżeństwa.

Słowa kluczowe: prawo człowieka do rodziny; rodzina; niemajątkowe prawa osobiste; prawa rodzinne; prawo do założenia rodziny; prawo do poszanowania życia rodzinnego.

THE RIGHT OF THE PERSON TO THE FAMILY IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE NATIONAL LEGAL DOCTRINE

Volodymyr Vstras

Doctor of Science of Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine,

Professor at the Department of Civil Law and Procedure of Khmelnytskyi University of Management and

Law named after Leonid Yuzkov (Khmelnytskyi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-6822-7442

vstrasv@gmail.com

Abstract. In the scientific article, the problem of determining the content of the right to a family in the practice of the European Court of Human Rights and the legal doctrine of Ukraine was investigated. On the basis of the conducted scientific research, the author came to the conclusion that the right to a family in legal doctrine is considered mainly in the context of the fact that such a right is a family right and cannot be realized outside of family relations, but belongs to any natural person who has both rights related to being in a family, and rights that are potential and not necessarily realized in the near future (the right to create a family, its protection, the right to respect for family life). The elements of a person's right to a family are: the right to create a family, the right to be a member of a family, and the right to respect for family life and to be protected from interference in it. If we analyze the judicial practice of the European Court of Human Rights, then mainly the right of a person to a family became the object of protection based on recognition of violations of Art. 8 and 12 of the Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms, the first is in the context of protecting the rights of existing family members (primarily in terms of the right of family members to communication and relationships, rights subject to protection in connection with the deprivation of parental rights or taking a child away from their parents without depriving them of their parental rights), the second – in the aspect of removing restrictions on entering into marriage.

Key words: the right of a person to a family; family; personal non-property rights; family rights; the right to create a family; the right to respect for family life.

ПРАВО ОСОБИ НА СІМ'Ю У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Володимир Ватрас

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова (Хмельницький, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-6822-7442
vatrasv@gmail.com*

Анотація. В науковій статті здійснено дослідження проблематики визначення змісту права на сім'ю у практиці Європейського суду з прав людини та правовій доктрині України. На підставі проведеного наукового дослідження, автор прийшов до висновку, що право на сім'ю у правовій доктрині розглядається переважно в контексті того, що таке право є сімейним правом і поза сімейними відносинами не може бути реалізоване, однак належить будь-якій фізичній особі, яка має як правомочності, пов'язані із знаходженням у сім'ї, так і правомочності, які є потенційними і не обов'язково реалізуються найближчим часом (право на створення сім'ї, її захист, право на повагу до сімейного життя). Елементами права особи на сім'ю є: право на створення сім'ї, право бути членом сім'ї і право на повагу до сімейного життя та убезпечитися від втручання у нього. Якщо проаналізувати судову практику Європейського суду з прав людини, то переважно право особи на сім'ю ставало об'єктом захисту на підставі визнання порушень ст. ст. 8 та 12 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, перше – в контексті захисту прав членів уже існуючої сім'ї (передусім в частині права членів сім'ї на спілкування та стосунки, прав що підлягають захисту у зв'язку із позбавленням батьківських прав або відібранням дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав), друге – в аспекті усунення обмежень для укладання шлюбу.

Ключові слова: право особи на сім'ю; сім'я; особисті немайнові права; сімейні права; право на створення сім'ї; право на повагу до сімейного життя.

Вступ. Сім'я як юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності (Ватрас, 2009; 89). Відповідні сімейні права та обов'язки випливають із права особи на сім'ю – її створення, перебування у ній та захист її від неправомірних посягань. Відповідно до ст. 291 Цивільного кодексу України (надалі по тексту – ЦК України) фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю; фізична особа не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, встановлених законом; фізична особа має право на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває; ніхто не має права втручатися у сімейне життя фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України (Цивільний кодекс, 2003). Аналогічно право на сім'ю визначене у Сімейному кодексі України (надалі по тексту – СК України). Зокрема, в ст. 4 СК України встановлено, що особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї; у випадках, передбачених ч. 2 ст. 23 цього Кодексу (за рішенням суду, яким надано право на шлюб), сім'ю може створити особа, яка не досягла шлюбного віку; сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку; кожна особа має право на проживання в сім'ї; особа може бути примусово ізольована від сім'ї лише у випадках і в порядку, встановлених законом; кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (Сімейний кодекс, 2002). Аналіз правової доктрини та судової практики засвідчує велике значення права на сім'ю для особи, забезпечення її природного існування та можливості реалізувати інші особисті немайнові та майнові права, пов'язані із набуттям статусу члена сім'ї або із власне із створенням нової сім'ї.

Зокрема, аналіз теоретико-правових та прикладних проблем визначення права на сім'ю, його місця в системі особистих немайнових прав фізичної особи, змісту цього права, його здійснення та захисту судовими органами, в тому числі Європейським судом з прав людини стала предметом наукових досліджень таких учених, як: Л. Ю. Бельо, О. О. Білик, О. В. Губанова, А. О. Дутко, Т. С. Кириченко, М. В. Менджул, Л. А. Ольховик, В. П. Палюк, З. В. Ромовська, О. В. Синегубов, Р. О. Стефанчук, Ю. Ю. Черновалок, В. М. Чернега, однак у зазначеній сфері наукового дослідження зберігається дискусія та суперечності, що підтверджує актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є наукове дослідження проблематики визначення змісту права на сім'ю у практиці Європейського суду з прав людини та правовій доктрині України.

Результати дослідження. Правова природа права особи на сім'ю у правовій доктрині визначається по різному. Виходячи із змісту ЦК України, визначене у ньому право на сім'ю слід визначати як право особи, що забезпечує її природне існування. Однак, Р. О. Стефанчук справедливо відзначає, що право на сім'ю слід віднести до особистих немайнових прав, що виникають у сфері сімейних відносин, оскільки таке право тісно пов'язане із сімейними відносинами і, здебільшого, не виникає та не існує поза ними (Стефанчук, 2007; 261–262). Тобто це право є сімейним правом і поза сімейними відносинами не може бути реалізоване, однак належить будь-якій фізичній особі, яка має як правомочності, пов'язані із знаходженням у сім'ї, так

і правомочності, які є потенційними і не обов'язково реалізуються найближчим часом (право на створення сім'ї, її захист, право на повагу до сімейного життя).

Право особи на сім'ю визначається як особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує її природне існування та гарантує кожному можливість створити сім'ю та проживати у ній та не бути ізольованим від неї, не бути проти волі розлученим з сім'єю, підтримувати зв'язки між членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де б він не перебував, а також можливість вимагати від інших поважати своє сімейне життя та не втручатися в нього крім випадків передбачених Конституцією України (Енциклопедія, 2021; 323). Як бачимо, із даного визначення впливають три основних елементи зазначеного права особи: право на створення сім'ї, право бути членом сім'ї і право на повагу до сімейного життя та убезпечитися від втручання у нього (як зазначає А. О. Дутко перші дві правомочності є динамічними елементами права на сім'ю, доповнюючи зміст права на сім'ю, остання – статичним елементом, основою змісту права на сім'ю (Дутко, 2014; 23)). Звичайно, це спрощений аспект визначення змісту та правової природи даного особистого немайнового права, однак він дозволяє виявити хто є суб'єктом відповідного права. Право на створення сім'ї мають лише три категорії осіб: яка досягла шлюбного віку; якій надано право на шлюб відповідно до рішення суду; яка народила дитину. Право бути членом сім'ї потенційно мають усі фізичні особи, однак усі правомочності, що випливають із цього права виникають лише із статусу члена сім'ї. Тобто одинока особа не має відповідного права, але може набути статусу члена сім'ї у разі реалізації права на створення сім'ї, в тому числі в результаті набуття статусу усиновлювача, опікуна (піклувальника), батька-вихователя прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу (Губанова, 2018; 35). Право на повагу до сімейного життя та убезпечитися від втручання у нього мають лише члени сім'ї.

Якщо звернутися до сімейно- та цивільно-правової доктрини можемо побачити більш докладне розкриття змісту права особи на сім'ю. Так, на нашу думку, право особи на сім'ю включає в себе також: право на вибір осіб, які утворюватимуть сім'ю; право на перебування в сім'ї; право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї; право на заборону розлучення із сім'єю всупереч волі особи, крім випадків, встановлених законом; право на недоторканність сімейного життя; право на таємницю сімейного життя (Енциклопедія, 2021; 324) (Ватрас, 2008; 152). Частково ці елементи впливають із змісту як ст. 4 СК України (яка все ж зосереджується саме на аспекті правомочності щодо створення нової сім'ї), так і ст. 291 ЦК України (яка більше уваги надає аспекту перебування у сім'ї та відносин із її представниками).

На думку В. М. Чернеги, елементами права особи на сім'ю є: право на створення сім'ї для особи, яка досягла шлюбного віку або у випадках, коли особі надано право на шлюб чи особою, яка народила дитину; право на проживання в сім'ї; право не бути примусово ізольованим від сім'ї, крім випадків і в порядку, встановлених законом; право на повагу до свого сімейного життя (Чернега, 2023; 14). Тобто науковець також зводить право на сім'ю до трьох основних правомочностей особи, хоча окремо виділяє й можливості для члена сім'ї контактувати із іншими учасниками сімейних відносин, гарантування для нього не мати перешкод у спілкуванні та взаємодії із ними.

На думку Л. А. Ольховик, до права особи на сім'ю (у контексті її дослідження відповідного права дитини) відносяться: право бути членом сім'ї; право на створення сім'ї; право виховуватись у сім'ї; право бути забраним із пологового будинку та іншого закладу охорони здоров'я; право на повагу до сімейного життя; право на таємницю особистого життя (Ольховик, 2016; 113). В даному аспекті нас цікавлять два елементи зазначеного права – права на виховання у сім'ї та право бути забраним із пологового будинку та іншого закладу охорони здоров'я. На нашу думку, останнє право по суті є гарантією забезпечення права на перебування у сім'ї зокрема і права на сім'ю в цілому, а не елементом права особи на сім'ю. Аналогічної думки притримується О. В. Синегубов (Синегубов, 2013; 369). Хоча, як зазначає З. В. Ромовська, це право охоплюється змістом права на проживання у сім'ї (Ромовська, 2003; 24). Інше право – виховуватись у сім'ї, на нашу думку, може бути елементом права на сім'ю, оскільки право на перебування у сім'ї не означає саме виховний аспект, не охоплюється ним. З іншого боку, Г. Резнік об'єднує ці дві правомочності у право дитини жити та виховуватись у сім'ї (Резнік, 2014; 69).

Ю. Ю. Черновалюк пропонує відносити до елементів права на сім'ю також права: на відсторонення члена сім'ї від сімейних відносин, зокрема через інститути розірвання шлюбу, позбавлення батьківських прав, скасування усиновлення тощо; на вибір форм організації сімейного життя через укладання шлюбу, вступу у фактичні шлюбні відносини (хоча останнє часто вважається не елементом права на сім'ю, а правом права на приватне життя) (Черновалюк, 2008; 219-220). На нашу думку, право на вибір форм організації сімейного життя слід розглядати виключно у комплексі із правом на створення сім'ї, оскільки вибір форми сімейного союзу (шлюб, конкубат, цивільне партнерство, сім'я одинокої матері та дитини, тощо) здійснюється саме в процесі створення нової сім'ї. Як правильно зазначає М. В. Менджул, право обирати особу, з якою створюватиметься сім'я, так само, як і право визначати організаційні форми сімейного життя є складовими права на створення сім'ї (Менджул, 2018; 256).

Окремими правомочностями права на сім'ю, на думку Л. Ю. Бельо, є: можливість обирати особу, з якою створюватиметься сім'я; можливість жити в сім'ї; можливість виходу із сім'ї; право особи на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває, та можливість особи вживати заходів щодо збереження сім'ї (Бельо, 2022; 75-76), однак перша правомочність охоплюється змістом права на створення сім'ї, друга – правом бути членом сім'ї або проживати у сім'ї. Щодо

права на вихід із сім'ї, то дана правомочність саме як результат вольової діяльності щодо виходу із однієї сім'ї і створення іншої (або входження у вже існуючу сім'ю) по суті є елементом права на створення сім'ї і може стосуватися лише повнолітніх членів сім'ї; неповнолітній член сім'ї самостійно не вправі змінити свою сім'ю (крім випадків укладання шлюбу у разі надання дозволу на шлюб або народження дитини). Право особи вживати заходів щодо збереження сім'ї на нашу думку можна вважати окремим елементом права на сім'ю.

У зв'язку із тим, що результати розгляду справ Європейським судом з прав людини на законодавчому рівні визнані джерелом права в Україні Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року №3477-IV, в українському законодавстві склалась ситуація, за якої судовий прецедент як продукт національної правотворчості офіційно джерелом права не визнається, а судова практика Європейського суду з прав людини на законодавчому рівні легітимізована як джерело права в силу приписів ст. 17 Закону №3477-IV, згідно з якими суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (Ватрас, 2020; 689-690) (Ватрас, 2011; 185).

Якщо проаналізувати судову практику Європейського суду з прав людини, то переважно право особи на сім'ю ставало об'єктом захисту на підставі визнання порушення ст. 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, яка визначає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (Конвенція, 1950). В той же час, як зазначив Європейський суд з прав людини у рішенні у справі «Paradiso і Campanelli проти Італії», ст. 8 не гарантує ні право заснувати сім'ю, ні право на усиновлення. Право на повагу до «сімейного життя» не захищає саме бажання заснувати сім'ю: воно передбачає існування сім'ї або щонайменше потенційних стосунків між, наприклад, дитиною, народженою поза шлюбом, і її батьком, або стосунків, що виникають на підставі одруження як такого, навіть якщо сімейне життя не було ще повністю встановлене, або стосунків між батьком і його законною дитиною, навіть якщо через багато років буде доведено, що для того немає біологічних підстав. Намір заявниці розвинути «сімейне життя», котре доти не існувало, зі своїм племінником, ставши його законним опікуном, перебуває поза межами «сімейного життя», захищеного ст. 8 (Рішення ЄСПЛ у справі «Lazoriva проти України»). Проте, якщо сімейне життя не засноване, стаття 8 все ж може застосовуватись у аспекті приватного життя (Довідник, 2018).

З іншого боку, право на створення сім'ї також було об'єктом захисту Європейського суду з прав людини, однак відповідно до порушення ст. 12 Конвенції, яка визначає, що чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права (Конвенція, 1950). В даному контексті найчастіше питання стосувалося законодавчих обмежень для укладання шлюбу у зв'язку із вимогами до осіб, які укладають шлюб (Рішення у справі «Б. Л. проти Сполученого королівства») або у зв'язку із обмеженнями процесу розірвання шлюбу (Рішення у справі «Джонстон та інші проти Ірландії», «Аресті Хараламбус проти Кіпру») (Білик, 2020) (Кириченко, 2022).

При цьому, якщо говорити про поняття «сім'я», то Європейський суд з прав людини захищає передусім права, що випливають із факту належності до сім'ї з юридичним статусом, а також інших сімейних зв'язків, які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю. Європейський суд з прав людини передусім здійснює захист таких прав, які впливають із права на сім'ю або є його елементами:

1) право членів сім'ї на спілкування та стосунки, в тому числі: батьків і дітей (рішення у справі «Мак-Майкл проти Сполученого Королівства»); батьком та дитиною, яка після розлучення проживає з матір'ю (рішення у справі «Беррехаб проти Нідерландів»), біологічними батьками та дітьми, які перебувають під опікою (рішення у справі «Скоццарі та Дж'юнта проти Італії»), дітей з дідом та бабою (рішення у справі «Маркс проти Бельгії»), усиновлених дітей з усиновлювачами та з рідними батьками (рішення у справі «Гьоргуло проти Німеччини»), подружжям, батьками і дітьми, що мають різне громадянство (рішення у справі «Ліу і Ліу проти Росії»);

2) права, що підлягають захисту у зв'язку із позбавленням батьківських прав або відібранням дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, в тому числі право на відвідування, на збереження єдності сімейного життя (рішення у справі «Хант проти України», «Савіні проти України тощо») (Паліук, 2014; 81-83).

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що право на сім'ю у правовій доктрині розглядається переважно в контексті того, що таке право є сімейним правом і поза сімейними відносинами не може бути реалізоване, однак належить будь-якій фізичній особі, яка має як правомочності, пов'язані із знаходженням у сім'ї, так і правомочності, які є потенційними і не обов'язково реалізуються найближчим часом (право на створення сім'ї, її захист, право на повагу до сімейного життя).

Елементами права особи на сім'ю є: право на створення сім'ї, право бути членом сім'ї і право на повагу до сімейного життя та убезпечитися від втручання у нього. Право на створення сім'ї мають лише три категорії осіб: яка досягла шлюбного віку; якій надано право на шлюб відповідно до рішення суду;

яка народила дитину. Право бути членом сім'ї потенційно мають усі фізичні особи, однак усі правомочності, що випливають із цього права виникають лише із статусу члена сім'ї. Тобто одинока особа не має відповідного права, але може набути статусу члена сім'ї у разі реалізації права на створення сім'ї. Право на повагу до сімейного життя та забезпечитися від втручання у нього мають лише члени сім'ї. У правовій доктрині також виділяють наступні елементи права на сім'ю: право на вибір осіб, які утворюватимуть сім'ю; право на перебування в сім'ї; право на підтримання зв'язків із членами своєї сім'ї; право на заборону розлучення із сім'єю всупереч волі особи, крім випадків, встановлених законом; право на недоторканність сімейного життя; право на таємницю сімейного життя; право бути членом сім'ї; право виховуватися у сім'ї; право бути забраним із пологового будинку та іншого закладу охорони здоров'я; право на повагу до сімейного життя; право на таємницю особистого життя; право на відсторонення члена сім'ї від сімейних відносин; право на вибір форм організації сімейного життя через укладання шлюбу, вступу у фактичні шлюбні відносини; право обирати особу, з якою створюватиметься сім'я; право особи вживати заходів щодо збереження сім'ї. Вище зазначені правомочності охоплюються уже названими елементами права особи на сім'ю.

Якщо проаналізувати судову практику Європейського суду з прав людини, то переважно право особи на сім'ю ставало об'єктом захисту на підставі визнання порушень ст. ст. 8 та 12 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, перше – в контексті захисту прав членів уже існуючої сім'ї (передусім в частині права членів сім'ї на спілкування та стосунки, прав що підлягають захисту у зв'язку із позбавленням батьківських прав або відібранням дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, в тому числі право на відвідування, на збереження єдності сімейного життя), друге – в аспекті усунення обмежень для укладання шлюбу.

Список використаних джерел:

1. Бельо Л. Ю. Право на сім'ю: його зміст та особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 74–77.
2. Білик О. О. Питання, пов'язані з розірванням шлюбу, у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 228–232.
3. Ватрас В. А. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом сімейного права. *Приватне право та підприємництво*. 2011. № 10. С. 185–188.
4. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький: Поліграфіст-3, 2020. 824 с.
5. Ватрас В. А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 83–91.
6. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2008. 226 с.
7. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т.т. Т. 12: Сімейне право. Редкол. В. І. Борисова (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2021. 480 с.
8. Губанова О. В., Бегмат С. О. Правовий статус одинокої особи за сімейним законодавством України. *Форум права*. 2018. № 5. С. 28–37.
9. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини (оновлено 31 серпня 2018 року). *Європейський суд з прав людини*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf.
10. Дутко А. О., Мних С. Р. Поняття та ознаки сім'ї за законодавством України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 99–108.
11. Кириченко Т. С. До питання про право на одруження та створення сім'ї через призму рішень Європейського суду з прав людини. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 20 травня 2022 р.). С. 160–164.
12. Конвенція про захист прав та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
13. Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю. *Закарпатські правові читання*. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. В.І. Смоланки, О.Я. Рогача, Я.В. Лазура. Ужгород: РІК-У, 2018. Т.1. С. 254–257.
14. Ольховик Л. А., Буй О. С. Зміст права дитини на сім'ю. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 110–113.
15. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 1 (16). С. 73–88.
16. Резнік Г. Право дитини жити і виховуватися в сім'ї. *Питання розвитку приватного права*. 2014. № 7. С. 68–73.
17. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
18. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
19. Синегубов О. В. Загальні положення здійснення права дитини на сім'ю. *Форум права*. 2013. № 4. С. 367–373.
20. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. К.: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.

21. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
22. Черновалюк Ю. Ю. Право особи на сім'ю за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Випуск 43. С. 216–221.
23. Чернега В. М. Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право: підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 370 с.

References:

1. Belo L. Yu. (2022) Pravo na simiu: yoho zmist ta osoblyvosti [The right to a family: its content and features]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*. No 3. Pp. 74–77. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-3/14 [In Ukrainian].
2. Bilyk O. O. (2020) Pytannia, poviazani z rozirvanniam shliubu, u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Issues related to divorce in the practice of the European Court of Human Rights]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. No 2. Pp. 228–232. DOI: 0.36695/2219-5521.2.2020.40 [In Ukrainian].
3. Vatrás V. A. (2011) Vyznannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny dzherelom simeinoho prava [Recognition of the practice of the European Court of Human Rights as a source of family law]. *Pryvatne pravo ta pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship*. 2011. No 10. Pp. 185–188 [In Ukrainian].
4. Vatrás V. A. (2020) Dzherela simeinoho prava: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia [Sources of family law: problems of theory and practice: monograph]. Khmelnytskyi: Polihrafist-3 [In Ukrainian].
5. Vatrás V. A. (2009) Poniattia «simia» u simeinomu pravi Ukrainy [The concept of "family" in the family law of Ukraine]. *Forum prava – Law forum*. No 1. Pp. 83–91 [In Ukrainian].
6. Vatrás V. A. (2008) Subiekty simeinykh pravovidnosyn [Subjects of family legal relations]. Cand. thesis. Kyiv [In Ukrainian].
7. Borysova V. I. (Eds.) (2021) Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. U 20 t.t. T. 12: Simeine pravo. Redkol. V. I. Borysova (holova) ta in.; Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy; Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho [Great Ukrainian legal encyclopedia. In 20 t.t. T. 12: Family law. Redcol. V. I. Borysova (chairman) and others; National Academy of Legal Sciences of Ukraine; Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine; National Law University named after Yaroslav the Wise]. Kh.: Pravo [In Ukrainian].
8. Hubanova O. V., Behmat S. O. (2018) Pravovy status odynokoi osoby za simeinym zakonodavstvom Ukrainy [Legal status of a single person under the family legislation of Ukraine]. *Forum prava – Law forum*. No 5. Pp. 28–37. DOI: 10.5281/zenodo.2527550 [In Ukrainian].
9. Dovidnyk iz zastosuvannia statii 8 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny [Handbook on the application of Article 8 of the European Convention on Human Rights] (updated on August 31, 2018). Yevropeiskyi sud z prav liudyny – European Court of Human Rights. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf [In Ukrainian].
10. Dutko A. O., Mnykh S. R. (2014) Poniattia ta oznaky simi za zakonodavstvom Ukrainy [Concepts and signs of family under the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. No 3. Pp. 99–108 [In Ukrainian].
11. Kyrychenko T. S. (2022, May 20) Do pytannia pro pravo na odruzhennia ta stvorennia simi cherez pryzmu rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the issue of the right to marry and create a family through the prism of decisions of the European Court of Human Rights]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchastnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 97-y richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina – Problems of civil law and process: theses add. participants of science and practice conf., dedicate. 97th anniversary of the birth of O. A. Pushkin*. Kharkiv. Pp. 160–164 [In Ukrainian].
12. Konventsiiia pro zakhyst prav ta osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms] (November 4, 1950). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [In Ukrainian].
13. Mendzhul M. V. (2018, April 19-21) Poniattia ta zmist prava na simiu. [The concept and meaning of the right to a family]. *Zakarpatski pravovi chytannia. Materialy Kh Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii – Transcarpathian legal readings. Materials of the 10th International Scientific and Practical Conference*. Uzhhorod: RIK-U. Volume 1. Pp. 254–257 [In Ukrainian].
14. Olkhovyk L. A., Bui O. S. (2016) Zmist prava dytyny na simiu [Content of the child's right to a family]. *Porivnialno-analitychne parvo – Comparative and analytical law*. No 5. Pp. 110–113 [In Ukrainian].
15. Paliuk V. P. (2014) Zastosuvannia sudamy zahalnoi yurysdyksii Ukrainy Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod u razi «neiakisnoho» zakonodavstva [Application of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the Courts of General Jurisdiction of Ukraine in the case of "low-quality" legislation]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva – Journal of civil and criminal justice*. No 1(16). Pp. 73–88 [In Ukrainian].
16. Riezniuk H. (2014) Pravo dytyny zhyty i vykhovuvatysia v simi [The right of a child to live and be brought up in a family]. *Pytannia rozvytku pryvatnoho prava – The question of the development of private law*. No 7. Pp. 68–73 [In Ukrainian].
17. Romovska Z. V. (2003) Simeinyi kodeks Ukrainy: nauково-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]. Kyiv: «In Yure» Publishing House [In Ukrainian].
18. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [In Ukrainian].

19. Syniehubov O. V. (2013) Zahalni polozhennia zdiisnennia prava dytyny na simiu [General provisions for the implementation of the child's right to a family]. *Forum prava – Law forum*. No 4. Pp. 367–373 [In Ukrainian].
20. Stefanchuk R. O. (2007) Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu): monohrafiia [Personal non-property rights of natural persons (concept, content, system, features of implementation and protection): monograph]. Kyiv: Publishing House of the Khmelnytskyi University of Management and Law [In Ukrainian].
21. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show435-15#Text> [In Ukrainian].
22. Chernovaliuk Yu. Yu. (2008) Pravo osoby na simiu za zakonodavstvom Ukrainy [The right of a person to a family under the legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*. Issue 43. Pp. 216–221 [In Ukrainian].
23. Cherneha V. M. (2023) Simeine (natsionalne, mizhnarodne, porivnialne) pravo: pidruchnyk [Family (national, international, comparative) law: textbook]. Kyiv: Lira-K Publishing House [In Ukrainian].